

De ontwikkeling van de landbouw in Enschede-Noord

Ir. C. Wijnen

Maart 1999

Rapport 4.99.04

Landbouw-Economisch Instituut (LEI), Den Haag

Het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Bedrijfsontwikkeling en omgevingsfactoren
- Emissie- en milieuproblematiek
- Concurrentiepositie en de Nederlandse agribusiness; Industrie en handel
- Economie van het landelijk gebied
- Nationale en internationale beleidsvraagstukken
- Bedrijven-Informatienet; Statistische documentatie; Periodieke rapportages

De ontwikkeling van landbouw in Enschede-noord

Wijnen, C.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI), 1999

Rapport 4.99.04; ISBN 90-5242-491-8; Prijs f 22,- (inclusief 6% BTW)

39 p., fig., tab.

Ten behoeve van een landinrichtingsplan zijn de ontwikkelingen in de landbouw en van de bedrijven beschreven in het landelijk gebied ten noorden van de stad Enschede. Naast landbouwbedrijven komen er in dit gebied ook landgoederen voor. Er is een sterke ruimtelijke verweving van landbouwactiviteiten met niet-agrarische functies. Een grote oppervlakte van het landelijk Gebied is ingeplant met bos.

In aansluiting op de ontwikkelingen is nader ingegaan op de vooruitzichten voor de belangrijkste sectoren zoals de melkveehouderij en de intensieve veehouderij.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3308330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@lei.dlo.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3308330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@lei.dlo.nl

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
 niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van toepassing. De Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1. Algemeen	15
1.1 Het gebied	15
1.2 Doel van het onderzoek	16
1.3 Uitvoering	16
2. Landbouwkundige situatie	17
2.1 Grondgebruik	17
2.2 Veestapel	17
2.3 Tuinbouw	18
2.4 Productiecapaciteit in nge	18
2.5 Arbeid	19
2.6 Eigendom en pacht	20
3. Bedrijven	22
3.1 Aantal bedrijven	22
3.2 Bedrijven naar oppervlakte	22
3.3 Bedrijfsomvang	23
3.4 Bedrijfseenheden	24
3.5 Veebezetting en het mestoverschot	26
3.6 Continuïteit en de beschikbaarheid van grond	27
3.7 Arbeidsbezetting	29
3.8 Verkaveling	29
3.9 Vergelijking met Twentse bedrijven	30
4. Vooruitzichten	32
4.1 Inleiding	32
4.2 Inkomenssituatie	32
4.3 Verwachtingen	33
4.4 Sterkten en zwakten	36
Literatuur	38
Bijlage	
1 De Nederlandse grootte-eenheid	39

Woord vooraf

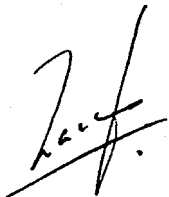
De verscheidenheid in omstandigheden in het landelijk gebied maakt het gewenst om bij de uitvoering van plannen voor de aanpassing van specifieke delen daarvan, te beschikken over een getrouw beeld van de land- en tuinbouwbedrijven en van de ontwikkelingen in de agrarische bedrijfsvoering.

De landbouwkundige situatie in het gebied Enschede-Noord en de reacties van de bedrijfshoofden op beleidswijzigingen geven indicaties over de mogelijke ontwikkelingsrichtingen van de agrarische sector.

Het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) heeft dan ook gaarne voldaan aan het verzoek van de Dienst Landelijk Gebied in de provincie Overijssel om een zogenaamde quick scan te maken voor het Landinrichtingsgebied Enschede-Noord. Op basis van het meest actuele beeld kan in het gebied de meningsvorming over de toekomstige inrichting plaats vinden.

Ik dank hierbij de deskundigen en vertegenwoordigers van de bij de inrichting betrokken organisaties voor hun medewerking. Naast de heer W. Westra en mevr. J. Keizers van de Dienst Landelijk Gebied in de provincie Overijssel hebben de heren H. Kiewik, J. Meijerink en J. Roerink van de Landinrichtingscommissie hun inbreng geleverd. Een speciale vermelding betreft de heer G.J. van de Veen van de Stichting Agrarisch Welzijn Enschede. Zij allen droegen bij tot inzicht in de plaatselijke verhoudingen.

De directeur,

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse

Samenvatting

Voor de meningsvorming over de landinrichting van het gebied Enschede-Noord is op verzoek van DLG in Overijssel een beeld gevormd van de agrarische bedrijven en van de productieomstandigheden op deze bedrijven. De verkenning is uitgevoerd op basis van de bedrijfsgegevens die in het kader van de Landbouwtellingen, waaronder die van 1997, beschikbaar komen. Daarnaast is gebruikgemaakt van gegevens die in het kader van andere LEI-onderzoekingen zijn verkregen en van inzichten die leven in het gebied.

Het gebied Enschede-Noord omvat in totaal circa 4.000 ha waarvan ongeveer de helft in gebruik is als landbouwgrond. In het gebied worden de landbouwgronden afgewisseld door talrijke boselementen, maar ook de ligging van de objecten met een niet-agrarische functie zoals de Universiteit Twente, het vliegveld, de luchtmachtbasis en de waterwinningsgebieden dragen bij tot een grote verscheidenheid. De landbouwgronden en de bossen die soms deel uitmaken van de talrijke landgoederen vormen plaatselijk een groene buffer die is verweven met de stedelijk georiënteerde gebieden. In sommige delen van het gebied is de invloed van de stadsrandfuncties duidelijk merkbaar.

Het grondgebruik van de 120 geregistreerde agrarische bedrijven is evenals de productie gericht op de rundveehouderij. De veestapel omvat vrijwel uitsluitend melkvee en jongvee. Op beperkte schaal worden andere weidedieren gehouden. Slechts een klein deel van de oppervlakte wordt gebruikt voor tuinbouwgewassen. De teelt van marktbaar akkerbouwgewassen ontbreekt. Op het aanwezige bouwland wordt snijmaïs geteeld. Opmerkelijk voor een gebied op de oostelijke zandgronden is het ontbreken van de intensieve veehouderij; er worden maar weinig varkens en kippen gehouden. In vergelijking met het gemiddelde voor Twente als geheel is de intensiteit van het grondgebruik ongeveer een kwart kleiner.

Veel nevenberoepslandbouw

De sterke gerichtheid op de grondgebonden rundveehouderij brengt met zich mee dat veel bedrijfshoofden hun agrarische activiteiten combineren met een bestaan buiten de agrarische sector. Ongeveer de helft van de geregistreerde grondgebruikers behoort tot de nevenberoepers of is rustend boer. Dit is veel meer dan het aandeel dat voor geheel Nederland geldt. Op de nevenbedrijven is zelfs een kwart van de totale oppervlakte grond in gebruik. Vanwege de sterke grondgebondenheid van de productie ontbreekt in het onderzoeksgebied de categorie kleine grondgebruikers. Bedrijven die meer dan 20 ha hebben en in hoofdzaak op het bestaan in de landbouw zijn aangewezen, hebben veelal meer dan 5 ha grond in gebruik. De gemiddelde oppervlakte van deze bedrijven bedraagt 24 ha. Zelfs de nevenberoepsbedrijven hebben gemiddeld ruim 6 ha grond in gebruik.

Statische verhoudingen in de melkveehouderij

In het gebied ontbreken de zeer grote bedrijven. Dit hangt samen met de van oudsher sterke oriëntatie op de melkveehouderij. Iedere boer hield melkvee. Het gemiddelde melkveebedrijf omvat 35 koeien die op 26 ha worden gehouden. De productieomvang (gemiddeld 74 nge) is circa 10% kleiner dan in Twente. De verschillen doen zich ook voor bij het melkquotum. De gemiddelde heffingsvrije hoeveelheid per bedrijf is landelijk circa 20% groter dan op de bedrijven in Enschede-Noord. De relatief gunstige verhoudingen waardoor de bedrijven in Enschede jarenlang zijn gekenmerkt, hebben nadelige gevolgen gehad voor de veranderingsmogelijkheden. Men kende tot aan de invoering van de melkquotering min of meer statische verhoudingen waarbij er een evenwicht was tussen de beschikbaarheid van grond voor de voederwinning, de omvang van de melkveestapel en de beschikbaarheid van arbeid om de werkzaamheden te verrichten. Voor het ingrijpend aanpassen van de melkveestapel en het bouwen van een nieuwe stal was meestal geen aanleiding, terwijl de ruimte daartoe evenzeer beperkt was. De invoering van de quotering heeft veel bedrijven de mogelijkheid ontnomen om hun geleidelijke ontwikkelingspad te vervolgen. De overgang op de vleesveehouderij om de inkomenscapaciteit bij de quotumkortingen in de melkveehouderij in stand te houden, heeft veelal niet aan de verwachtingen beantwoord. Het aantal houders van vleesvee en ook het totale aantal dieren is in de afgelopen jaren aanzienlijk teruggelopen.

Men heeft in feite relatief veel grond waarvoor de productiemogelijkheden in de agrarische richting beperkt zijn. Alleen in de boomkwekerij deed zich in de afgelopen jaren enige uitbreiding voor.

Geringe vermindering van het aantal bedrijven

In de afgelopen jaren nam het totaal aantal bedrijven weinig af. Ook het aantal bedrijven met meer dan 20 nge verminderde in vijf jaar tijd nauwelijks. Bij de ontwikkeling van het aantal bedrijven speelt ook de gehechtheid aan de grond en vooral aan het ouderlijk bedrijf een belangrijke rol. Het ontbreken van bedrijfsopvolgers bij de oudere bedrijfshoofden leidde in de periode 1993-1996 nog niet tot een overeenkomstige vermindering van het aantal bedrijven. De bedrijven werden als regel binnen de familie overgedragen en werden ook voortgezet door iemand die zijn hoofdberoep buiten het bedrijf uitoefende. De genoemde drang tot voortzetting van de bedrijven heeft tot gevolg dat er slechts weinig grond in het vrije verkeer komt. De daarvoor geldende prijs is, gelet op de gebruiksmogelijkheden in de agrarische bedrijfsvoering, erg hoog. Daarmee gaan tevens de beperkte mogelijkheden tot bedrijfsvergroting gepaard.

Op basis van de leeftijdsopbouw en door het ontbreken van een bedrijfsopvolger zou er in de komende jaren een vermindering van het aantal landbouwbedrijven op kunnen treden. Een aanzienlijk deel van de bedrijfshoofden is 50 jaar of ouder, maar hiervan heeft het overgrote deel een opvolger. Van de totale oppervlakte grond komt circa een kwart voor op de bedrijven waarop geen opvolger is. Het ontbreken van bedrijfsopvolgers bij ouderen geeft op zichzelf maar zwakke aanwijzingen over de feitelijke ontwikkeling van het aantal bedrijven.

De vermindering van het aantal bedrijven speelt echter wel een belangrijke rol bij de mogelijkheden om de veelal geringe productiecapaciteit per (gezins) arbeidskracht te verbeteren. Voor het arbeidsvolume van 125 arbeidsjaareenheden in het onderzoeksgebied is een gemiddelde productiecapaciteit van slechts 37 nge beschikbaar. Als gevolg van de productiebeperkingen in de veehouderij slaagt men er niet in om de inkomensbasis in overeenstemming te brengen met de beschikbare arbeid.

Verkaveling vormt een belangrijk knelpunt bij bedrijfsontwikkeling

Van de totale oppervlakte van de bedrijven met melkkoeien ligt ongeveer 40% bij de bedrijfsgebouwen. Op een groot aantal bedrijven ligt de weidegrond ook nog verdeeld over een groot aantal kavels. Op de bedrijven vanaf 20 nge heeft men gemiddeld ruim 6 kavels in gebruik. De verkaveling vormt vooral op de bedrijven die verder willen moderniseren een belangrijke beperking. Om het vee bij huis te houden en het gehele jaar in een doorloopmelkstal te melken dient circa 60% van de grond bij huis te liggen. Voor het toepassen van arbeidsbesparende werkmethoden in de melkveehouderij zijn in het gebied 29 ligboxenstallen gebouwd. Hierin wordt ongeveer driekwart van de melkveestapel gehouden. De veehouders met een ligboxenstal hebben slechts de helft van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik.

De ongunstige verkaveling levert voor de rundveebedrijven die geen gebruik maken van een ligboxenstal veelal maar beperkte problemen op, want hun vee blijft dag en nacht in de weide. Toch beïnvloedt de ongunstige verkaveling de mogelijkheden om deze situatie te veranderen en om tot een betere benutting van de arbeid te komen.

Vooruitzichten

Bij de ontwikkeling van de agrarische bestaansmogelijkheden speelt de melkveehouderij een centrale rol. De mogelijkheden voor andere sectoren zoals de intensieve veehouderij zijn door de beleidsaanpassingen nog verder verkleind. Op tuinbouwgebied was er slechts een beperkte aanzet in de boomkwekerij.

Bij de toekomstige ontwikkeling van de melkveehouderij dient vooralsnog te worden uitgegaan van een stelsel met melkleveringsrechten, waarbij de bescherming van de producentenprijzen onder invloed van de wereldhandelsregelingen wordt vervangen door een directe inkomensbijdrage. De mogelijkheden om grootschalige en concurrerende eenheden melkvee te vormen zijn vooral afhankelijk van de beschikbaarheid van quota van de melkveehouders die hun activiteiten beëindigen. Hoewel er uit milieuoogpunt een gemiddeld genomen zeer gunstige verhouding is tussen de veebezetting en het aantal dieren is dat niet voor alle bedrijven het geval. Bedrijven die willen expanderen zullen niet alleen quota dienen aan te trekken, maar ook de daarbij behorende dure grond. Van groot belang is daarom dat de bedrijven met een behoefte aan continuïteit mee kunnen op de markt van quota en grond. Daarbij gaat het om de afzet van mest en de levering van voer voor de grotere moderne veehouderijbedrijven. Verlaging van de productiekosten in het gebied is dus nodig om tot een concurrerende landbouw te komen.

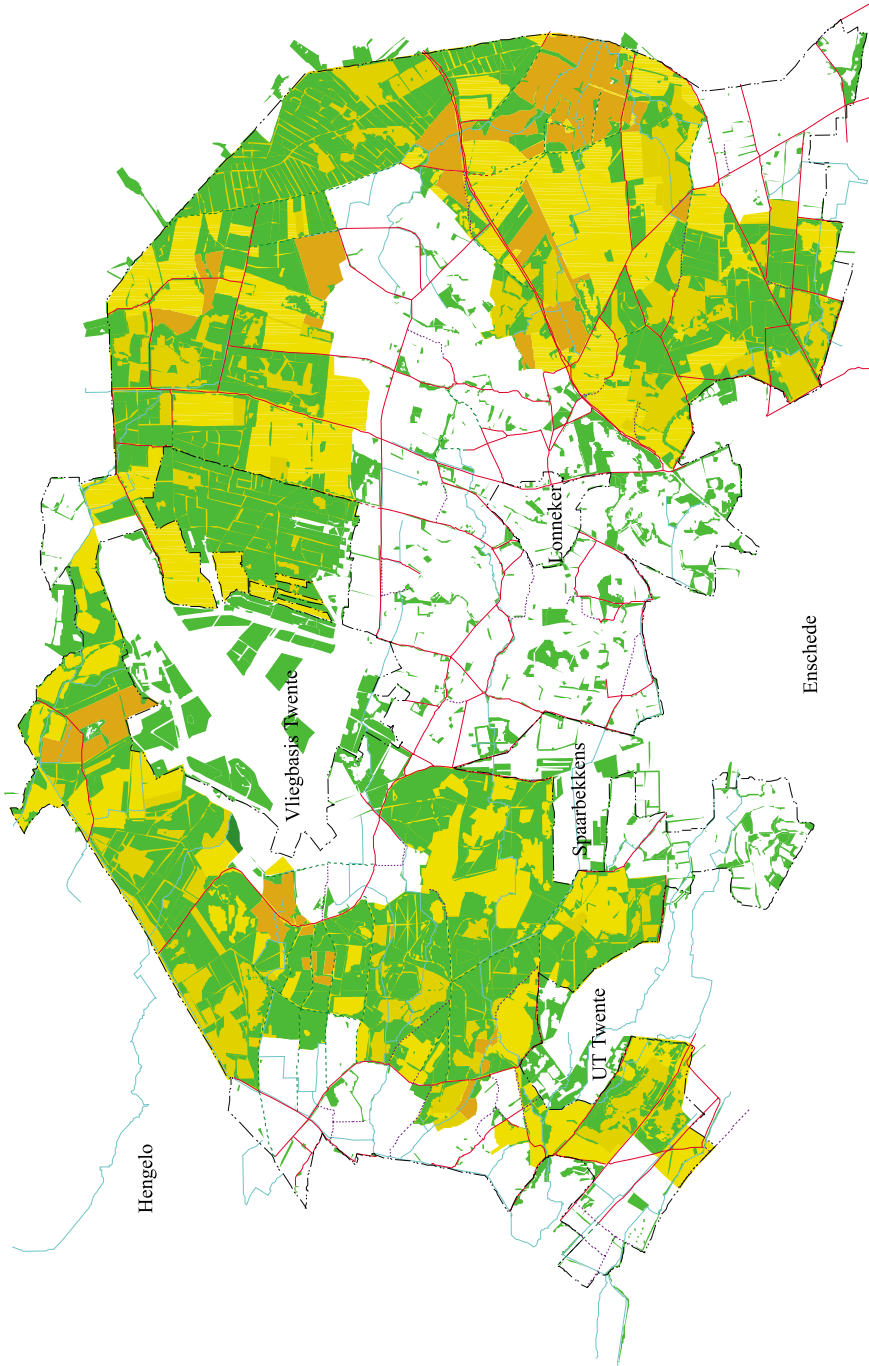
Voor een deel van de bedrijven en van de grond zijn er daarnaast gunstige mogelijkheden om via verweving met andere activiteiten tot een inkomensbasis te komen. Het

gebied leent zich door de ligging nabij de stad en door de landschappelijke vormgeving bij uitstek voor nevenfuncties. Het beheer en onderhoud van landschappelijke elementen en de dienstverlening aan recreatie en toerisme kunnen een inkomensaanvulling leveren. Door de nabijheid van de stad zijn veel ondernemers reeds met de functies bekend. Ook daarbij is het nodig dat het gebied zó wordt ingericht dat tot een optimale vervulling van de functies kan worden gekomen.

Enschede-Noord

- Grens
- Weg met asfaltverharding
- Weg met klinker verharding
- Semi verharde weg
- Onverharde weg
- Waterloop - beek
- Bos
- Beheersgebied
- Reservaatgebied
- Natuurontwikkelings gebied
- Natuurschoonwet - landgoed

Bron: DLG, bewerking: LEI

1. Algemeen

1.1. Het gebied

Voor het gebied ten noorden van Enschede wordt een verbetering van de productieomstandigheden beoogd. Met name de slechte verkaveling, maar ook de tekortschietende waterhuishouding en ontsluiting veroorzaken, volgens het plaatselijk bedrijfsleven, op de agrarische bedrijven een aanzienlijke inkomensachterstand.

In 1985 hebben de gemeente Enschede en de Stichting Agrarisch Welzijn Enschede een verzoek tot landinrichting ingediend. Deze wens werd in 1986 door de Stichting Natuur en Milieufederatie Overijssel onderschreven. Het verzoek omvatte zowel het gebied ten zuiden als dat ten noorden van de stad Enschede. Voor beide gebieden heeft de Centrale Landinrichtingscommissie in 1988 in haar zienswijze aangegeven dat de uitvoering van een herinrichting wenselijk is. Het noordelijk gebied is in 1992 op het voorbereidings-schema geplaatst.

Het onderzoeksgebied Enschede-Noord omvat grote delen van het landelijk gebied gelegen tussen de stedelijke bebouwingen van Enschede, Hengelo en Oldenzaal. Aan de oostelijke zijde wordt de grens gevormd door Losser met een afzonderlijk landinrichtingsproject. Het westelijk gebied is door de ligging nabij de stad Hengelo en een aantal niet-agrarische objecten geen aaneengesloten gebied, maar ligt gedeeltelijk als een smalle zone rondom het boscomplex nabij het vliegveld Twente, rondom het universiteitscomplex en rond het waterwinningsgebied. Verder is ook de woonkern van Lonneker niet in het herinrichtingsplan opgenomen. In het oostelijk deel zijn grotere aaneengesloten complexen voor de landbouw in gebruik. Vrijwel de gehele oppervlakte van het onderzoeksgebied (4.000 ha) is gelegen in de gemeente Enschede en verder zijn ook aangrenzende delen van de gemeenten Hengelo en Weerselo hierin opgenomen. Bijna de helft van genoemde oppervlakte is als cultuurgrond in gebruik bij agrarische bedrijven. De overige gronden zijn gedeeltelijk ingeplant en fungeren als bos. Een aanzienlijk deel van het bosgebied maakt evenals de landbouwgronden deel uit van de landgoederen, die ruim 100 jaar geleden in dit gebied zijn gevormd op eerdere markengronden. Deze gemeenschappelijke gronden werden tot dan toe benut door de agrarische bedrijven die op de essen lagen. Bij de inrichting van de landgoederen en het ontginnen van de woeste gronden speelden de lokale textielabrikanten een belangrijke rol. De landbouwbedrijven op de landgoederen werden veelal aan boeren verpacht.

De natuurlijke omstandigheden en de genoemde bewoningsgeschiedenis dragen er toe bij dat het gebied ten noorden van Enschede binnen Twente een afwijkend karakter heeft. Het maakt deel uit van een stuwwal die ongeveer 60 meter boven NAP ligt. Het gebied wordt gekenmerkt door een glooiend reliëf dat doorsneden wordt door beekjes en waarin houtwallen, boomsingels en andere vormen van houtbegroeiing zorgen voor een compartimentering en aankleding van het landschap. Verscholen tussen deze begroeiing en tegen de achtergrond van opgaande bossen tekenen zich de karakteristieke boerderijen en

woningen af. Een deel van de boerderijen en andere bedrijfsgebouwen ligt niet aan de doorgaande wegen maar ligt temidden van de bossen en landerijen.

1.2 Doel van het onderzoek

De ontwikkeling van de agrarische bedrijven in het gebied wordt volgens de aanvragers van de herinrichting bemoeilijkt door een aantal knelpunten. Het belangrijkste is de versnippering van de oppervlakte. Veel agrarische bedrijven hebben meerdere kavels in gebruik. Soms liggen die op enige afstand van de bedrijfsgebouwen. Door de onderlinge afstand is het niet mogelijk om een doelmatig gebruik te maken van de beschikbare arbeid. Een hergroepering van de percelen kan bijdragen aan een verbetering van de inkomenspectieven.

In deze rapportage wordt de agrarische sector aan de hand van een aantal maatstaven vergeleken met die in Twente. Op basis van een aantal basiskenmerken worden de belangrijkste knelpunten en de gevolgen hiervan voor de bedrijfsvoering geïllustreerd. Voor het gebied als geheel blijken een aantal sterkten en zwakten die van belang zijn voor de gedachtevorming over de landbouw in het gebied.

1.3 Uitvoering

Bij de beoordeling van de landbouwkundige situatie is gebruikgemaakt van de uitkomsten van de Landbouwtelling 1997. Indelingen van de bedrijven zijn mede gebaseerd op de omrekening van de eenheden per bedrijf met behulp van brutostandaardsaldi. Het aantal nge is weergegeven in bijlage 1. Verder is informatie ingewonnen bij deskundigen in het gebied en is gebruik van eerdere studies en nota's.

2. Landbouwkundige situatie

2.1 Grondgebruik

In het onderzoeksgebied zijn in totaal 120 geregistreerde land- en tuinbouwbedrijven vanaf 3 nge. De totale oppervlakte cultuurgrond van deze bedrijven was in 1997 1.866 ha. Hiervan was ruim tweederde in gebruik als grasland. Het overige deel wordt vrijwel geheel voor de teelt van voedergewassen (29%) gebruikt. Marktbaar akkerbouwgewassen worden er niet geteeld, terwijl een zeer kleine oppervlakte in gebruik is voor diverse soorten tuinbouw. Op deze oppervlakte (24 ha in 1997) worden voornamelijk boomkwekerijproducten geteeld. De totale oppervlakte van de tuinbouwgewassen onder glas is kleiner dan één ha.

Op bedrijven in het onderzoeksgebied lag in 1997 in totaal 43 ha braak, of was met snelgroeiend houtgewas ingeplant. In de periode 1992-1997 is het agrarisch grondgebruik van bedrijven die worden geregistreerd bij de Landbouwtelling nauwelijks veranderd. De totale oppervlakte cultuurgrond is in die periode zelfs iets toegenomen. Dit zou een gevolg kunnen zijn van de invoering van de Mac Sharry-regeling waarbij voor voedergewassen een bijdrage wordt verleend en ook andere bijdrageregelingen werden ingevoerd.

In vergelijking met de landelijke verhoudingen wordt het grondgebruik in Enschede-Noord getypeerd door enerzijds het overheersend zijn van het grasland en de snijmaïs en anderzijds door ontbreken van marktbaar akker- en tuinbouwgewassen. Ook in Twente nemen deze gewassen een iets groter percentage in. Bij dit beeld past dat in het onderzoeksgebied een iets groter deel van grond voor de braakleggingsregeling was aangemeld.

2.2 Veevastapel

De veestapel in het onderzoeksgebied is vrijwel geheel verbonden met de melkveehouderij. Naast de melk- en kalfkoeien wordt een groot aantal jonge runderen gehouden. Het aantal dieren voor de rundvleesproductie is verhoudingsgewijs klein. In geheel Twente komt bijvoorbeeld de omvang van de rundvleessector overeen met de helft van de melkveestapel, in Enschede-Noord was dit in 1997 maar 29%. Ook is in Twente het aantal mestkalveren aanzienlijk (een vijfde) in verhouding tot het aantal koeien. In het onderzoeksgebied is dit maar 8%. De schapenhouderij is daarentegen in het onderzoeksgebied van relatief veel betekenis. Opmerkelijk is de geringe betekenis van de intensieve veehouderij in het onderzoeksgebied. Bezien naar de Twentse verhoudingen worden er zeer weinig fokzeugen en mestvarkens gehouden. Leghennen komen er nauwelijks voor en ook het aantal slachtkuikens is gering. Hierbij is er van uitgegaan dat evenals in Twente, dat in oppervlakte 44 keer groter is, een overeenkomstig aantal van deze diersoorten zou kunnen worden gehouden. Het feitelijke aantal in Enschede-Noord was in 1997 ongeveer een vijfde van het aantal fokzeugen en een achtste van het aantal mestvarkens dat bij de Twentse verhoudingen past.

Tabel 2.1 Samenstelling van de veestapel (aantal dieren)

	1992	1997
Melk- en kalfkoeien	1.809	1.801
Jongvee	1.962	1.934
Vleesvee	1.462	1.057
Mestkalveren	498	146
Schape en lammeren	683	534
Fokvarkens <i>incl. opfokzeugen</i>	596	594
Mestvarkens	2.065	1.312
Leghennen	1.000	0
Slachtkuikens	61.000	33.000

In de periode 1992-1997 zijn behalve in de melkveesector vrijwel alle diersoorten de in aantal verminderd. Vooral het aantal dieren voor de vleesproductie verminderde aanzienlijk. Het aantal fokvarkens bleef daarentegen gelijk. Er is in het gebied een aanzienlijk overschot van mestbiggen.

2.3 Tuinbouw

De tuinbouwsector is nogal een eenzijdig van samenstelling. In 1997 werden in het gebied op 22 ha boomkwekerijproducten geteeld. Daarnaast is er een kleine oppervlakte groente-teelt. Men teelt er onder meer fruit en zaden. In de periode 1992-1997 is de oppervlakte boomkwekerij van de in het gebied gevestigde bedrijven bijna verdubbeld. Men teelt voornamelijk heesters en coniferen. De benodigde gronden worden ook buiten het onderzoeksgebied verkregen.

2.4 Productiecapaciteit in nge

De veebezetting en de oppervlakte van de gewassen in 1997 zijn met behulp van normen herleid tot het aantal Nederlandse grootte-eenheden (nge). Hierbij is gebruikgemaakt van de brutostandaardsaldi in de periode 1991-1994. Deze saldi per dier en per hectare van de gewassen worden berekend door de geldelijke opbrengsten te verminderen met de specifiek hiervoor geldende kosten. Op basis van de saldi in ecu in lopende prijzen worden aan de dieren en gewassen gewichten toegekend. De nge-normen worden periodiek herzien om de financiële ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde voor het Nederlandse landbouwbedrijf weer te geven. Een overzicht met de belangrijkste nge-normen is opgenomen in bijlage 1. Uit de herleiding komt naar voren dat de grondgebonden veehouderij veruit de belangrijkste bestaansbron is. Binnen het geheel neemt ook de tuinbouw een belangrijke plaats in. Het gaat hierbij vooral om de boomteelt in de open grond waarvoor vrij hoge saldi per hectare gelden. Zoals uit de samenstelling van de veestapel reeds bleek is de intensieve veehouderij in het onderzoekgebied uiterst beperkt.

In de afgelopen jaren is het belang van de melkveehouderij verder toegenomen. Daarbij was niet alleen van invloed dat de intensieve veehouderij aanzienlijk is geslonken, maar het gewicht van de melkveesector werd door een verhoging van de productiviteit bij een gelijkblijvend aantal dieren aanzienlijk verbeterd. In vergelijking met de samenstelling van de Twentse landbouw valt het grote aandeel van de tuinbouw op, terwijl het ontbreken van de intensieve veehouderij tot een aanzienlijk kleinere productieomvang van het gebied leidt. Globaal genomen is de productieintensiteit (gemiddeld nge per hectare) in het onderzoeksgebied een kwart kleiner dan die van geheel Twente. De eenzijdige oriëntatie op de rundveehouderij en de in 1984 ingevoerde quoterings hebben in de loop der jaren tot een versmalling van de bestaansmogelijkheden van het gebied geleid. In verhouding tot de oppervlakte cultuurgrond is er vrijwel geen uitbreiding van de productie meer mogelijk. Deze situatie knelt te meer omdat de eerdere bedrijfsomstandigheden veelal nog geen aanleiding gaven om ten koste van veel veranderingen een uitbreiding van de melkveehouderij na te streven. Er was in de oorspronkelijke gebouwen en bij de verkaveling een zeker evenwicht tussen de productieomvang, de beschikbare arbeid en de werkmethoden. De vervolgens ingevoerde vermindering van de melkafleveringsrechten in combinatie met de kosten die een uitbreiding van de melkveestapel en de daarmee gepaard gaande modernisering van de gebouwen met zich meebrengen, hebben op veel bedrijven de perspectieven in de melkveehouderij drastisch beperkt.

Tabel 2.2 *Productiesamenstelling in 1997 volgens de in dat jaar geldende nge-normen vergeleken met die van Twente*

	Enschede-Noord nge	%	Twente %
Melkveehouderij	3.408	66	62
Overig weidevee	645	10	8
Intensieve veehouderij	303	5	23
Tuinbouw open grond	789	13	2
Overig	13		4
Totaal	5.157	100	100
			(294.780 nge)
In 1992	4.209	82	85
			(249.472 nge)

2.5 Arbeid

In 1997 waren op de land- en tuinbouwbedrijven in totaal 162 personen regelmatig werkzaam. Hierbij zijn alleen de personen meegenomen die ten minste 20 uur per week meewerken. Het merendeel van de arbeidskrachten behoort tot het gezin van het bedrijfshoofd. De bedrijfshoofden en hun vrouwen vormen het overgrote deel van het arbeidspotentieel. Andere gezinsleden en de niet-gezinsleden zijn in enkele sectoren zoals in de tuinbouw werkzaam. Omgerekend en met in begrip van de talrijke niet-regelmatig werk-

zame arbeidskrachten (116) tot arbeidsjaareenheden kwam het volume van de ingezette arbeid in 1997 overeen met 172 eenheden. In verhouding tot de productieomvang zijn er relatief veel arbeidskrachten. Het gemiddeld aantal nge per arbeidsjaareenheid (aje) is slechts 30, terwijl in Twente 34 nge per aje beschikbaar zijn.

Tabel 2.3 *Het aantal arbeidskrachten dat minstens 20 uur per week werkt naar rubriek in 1997*

Mannelijke arbeidskrachten	
Bedrijfshoofden	94
Gezinsleden	12
Overige mannen	10
Totaal	117
Vrouwelijke arbeidskrachten	45
Totaal Arbeidskrachten	162

In de periode 1992-1997 nam het aantal arbeidskrachten iets af; in aje was er een vermindering van ongeveer 1% per jaar. De vermindering trad vooral op bij de bedrijfshoofden en overige mannelijke arbeidskrachten. Het aantal werkzame vrouwen bleef gelijk. De belangrijkste verandering in de arbeidsbezetting voltrok zich bij de bedrijven van minder dan 20 nge.

2.6 Eigendom en pacht

In het onderzoeksgebied komen van oudsher voornamelijk eigen geërfde boeren voor. Sinds het ontstaan van de landgoederen zijn er ook pachtbedrijven gekomen. Als gevolg van het gebruikelijke Saksische erfrecht worden bedrijven binnen het gezin als regel onverdeeld aan de volgende generatie overgedragen. Als gevolg van de wijzigingen van het beleid zijn echter de grond en de productierechten steeds meer een vrij verhandelbaar vermogensbestanddeel geworden. De overdracht van het bedrijf aan een opvolger op basis van de agrarische productiewaarde is daardoor niet meer zo vanzelfsprekend als voorheen. De hoge prijs van de vrije gronden speelt hierbij eveneens een rol. Bovendien dragen de activiteiten van de overheid op de grondmarkt voor het realiseren van niet-agrarische bestemmingen en bij de claims vanwege de natuur bij tot een schaarste aan landbouwgronden. Dit alles tast ook de ingeprinte zorgplicht van de kinderen om het ouderlijk erf in stand te houden aan. Bovendien vormen de huidige bedrijven niet meer een volledige bestaansbasis. De verwachting is dat binnen de huidige generatie de overdracht van bedrijven nog op de bestaande voet voortgang zal kunnen vinden, maar dat dit moeilijker wordt als de nieuwe generatie voor de overneming komt de staan. De hoge grondprijzen bij vrije verkoop staan bij de exploitatie als nevenberoepsbedrijf in geen enkele verhouding tot de opbrengsten bij een landbouwkundig gebruik. Het inscharen van vee, de verkoop van geteelde maïs en de vergoeding voor onderhoud van natuur en landschap zijn voor deze categorie de meest gebruikelijke inkomensbronnen.

Van de gebruikte oppervlakte is bijna 80% in eigendom en erfpacht van de geregistreerde gebruikers en ongeveer 18% van de grond wordt gepacht. Een klein deel van de oppervlakte is op een andere basis in gebruik. Het pachten van grond is vooral van belang om gronden te verkrijgen die voor een bepaalde agrarische bestemming kunnen worden gebruikt. Evenals landelijk is het aandeel van de eigendom verder toegenomen. In vergelijking met de bedrijven in Twente is er in het onderzoeksgebied een iets grotere oppervlakte pacht. De aanwezigheid van landgoederen speelt bij de pachtverhoudingen een rol.

3. Bedrijven

3.1 Aantal bedrijven

In het onderzoeksgebied werden in 1997 bij de Landbouwtelling in totaal 120 bedrijven geregistreerd. Bij deze registratie worden alleen de bedrijven die ten minste een omvang van 3 nge hebben, opgenomen. Deze grens komt ongeveer overeen met 3 ha grasland, met 2 melk- of kalfkoeien, of met 13 stuks jongvee.

Ruim de helft van de geregistreerde bedrijven heeft een omvang van meer dan 20 nge. Deze omvang komt overeen met die van een bedrijf waarop ongeveer 8 koeien worden gehouden. Beneden deze grens gaat het veelal om nevenberoepsbedrijven. Deze bedrijven (van 3 tot 20 nge) worden beheerd door personen die voor hun bestaan veelal van andere activiteiten en inkomensbronnen afhankelijk zijn. Daartoe zijn ook de rustende, veelal oudere, agrariërs gerekend.

Het eerder omschreven aantal nevenbedrijven vormt bijna de helft van het totaal aantal. In dat opzicht is er een belangrijk verschil met de Nederlandse verhoudingen waarin slechts 21% van de bedrijven tot de nevenbedrijven behoort. Ook in Twente zijn veel minder nevenbedrijven; 36% van het totaal aantal.

De nevenbedrijven hebben een vijfde van de oppervlakte cultuurgrond in gebruik. Van de totale productie is ongeveer 10% van de nevenbedrijven afkomstig. De productiewijze is er echter zeer extensief, doordat men voornamelijk dieren heeft voor de weiderij en vrijwel geen melkkoeien of intensieve veehouderij. Dit komt tot uiting in het bedrijfstype. Van de 120 bedrijven die groter zijn dan 3 nge behoort 46% tot de categorie graasdieren weidebedrijven. Dit zijn in meerderheid bedrijfjes die kleiner zijn dan 20 nge. Op een gemiddelde oppervlakte van de bedrijven van 3-20 nge (6 ha) heeft men een productieomvang van ruim 9 nge. Voor de categorie bedrijven vanaf 20 nge zijn deze gemiddelden respectievelijk 24 ha en 74 nge. Op de kleine bedrijven is de productie per hectare dus de helft van die op de grotere. Naast de meerderheid van de melkveebedrijven en die met in hoofdzaak andere graasdieren is er een klein aantal bedrijven waarop boomkwekerij wordt bedreven. Deze bedrijven combineren de betreffende teelten met de verkoop van bloemen en planten in een tuincentrum.

3.2 Bedrijven naar oppervlakte

Het merendeel van de bedrijven groter dan 20 nge behoort tot de categorie die gespecialiseerd is op de melkveehouderij. Op een vijfde van de bedrijven van genoemde omvang worden geen melkkoeien gehouden, maar houdt men voornamelijk graasdieren. Slechts een klein aantal bedrijven heeft een gemengde samenstelling, of heeft hoofdzakelijk intensieve veehouderij.

Door het vrijwel ontbreken van de intensieve productiesectoren zijn er in het onderzoeksgebied weinig bedrijven met een zeer kleine oppervlakte. Voor een bestaan in de melkveehouderij en ook in de graasdierenhouderij is een aanzienlijke oppervlakte vereist. In 1997 had 70% van de bedrijven een oppervlakte van 15-50 ha en had 29% een oppervlakte van minder dan 15 ha.

Tabel 3.1 *Het aantal bedrijven naar oppervlakte in 1997 (vanaf 20 nge)*

Bedrijfstype	Aantal ha per bedrijf					totaal	in 1992
	< 5	5-15	15-30	30-50	>50		
Melkveebedrijven	-	8	18	16	-	42	44
Overige graasdieren	-	6	4	2	-	12	10
Overige bedrijven	1	3	2	1	1	8	9
Totaal in 1997	1	17	24	19	1	62	
Totaal in 1992	3	11	34	15	-		63

3.3 Bedrijfsomvang

Voor de bedrijven vanaf 20 nge is een indeling gemaakt naar de productieomvang in nge. Deze begrenzing biedt de mogelijkheid om de bedrijven in het onderzoeksgebied naar bepaalde gezichtspunten te vergelijken met die in Twente en zonodig ook in andere gebieden. De grens van 20 nge geeft echter niet aan dat het hierbij om bedrijven gaat die een bestaanbasis kunnen bieden. In hoeverre een bedrijf duurzaam een bestaan geeft hangt af van de persoonlijke omstandigheden van het bedrijfshoofd, van zijn financiële positie en van eventuele neveninkomsten van buiten het bedrijf. Bij het beoordelen van het toereikend zijn van de inkomensbasis spelen ook het bestedingspatroon en de behoefte aan vernieuwing in verband met de opvolging een rol. Ten opzichte van het gemiddelde aantal nge (74) op de aldus begrensde groep blijkt ruim 60% van de bedrijven kleiner te zijn. Hieronder is een vijfde dat zelfs kleiner is dan 40 nge. Anderzijds komt er slechts een gering aantal bedrijven met meer dan 100 nge voor. De bedrijven met hoofdzakelijk graas- en weidedieren en ook die met hokdieren zijn veelal aanzienlijk kleiner dan de melkveebedrijven en die met tuinbouw in de open grond.

Ten opzichte van 1992 is de gemiddelde productieomvang van de bedrijven vanaf 20 nge met ruim een kwart toegenomen. Voor een belangrijk deel hield deze groei verband met de verbetering van de productiviteit. De ontwikkeling van kosten en opbrengsten is verwerkt in de aanpassing van de gebruikte normen. Daarnaast was de melkveestapel van de gespecialiseerde melkveebedrijven in genoemde periode met gemiddeld 2 koeien toegenomen en was ook de gemiddelde oppervlakte van de melkveebedrijven vergroot van 24 tot 26 ha. Deze ontwikkelingen droegen eveneens bij tot een grotere productieomvang. De vergroting van de productieomvang van de melkveebedrijven in de afgelopen jaren heeft bijgedragen tot een verbetering van de levensvatbaarheid van de bedrijven. De groei was evenwel onvoldoende, want uit de bedrijfsuitkomsten van de Nederlandse melkveebedrij-

ven blijkt ook op de grotere bedrijven - gemiddeld 95 nge per bedrijf - een onvoldoende inkomen per ondernemer werd verkregen en dat er in de afgelopen jaren niet werd gespaard.

Tabel 3.2 Aantal bedrijven (>20 nge) naar bedrijfstype en productieomvang in 1997

Bedrijfstype	Aantal nge per bedrijf					
	20-40	40-70	70-100	>100	totaal	gem./bedrijven
Melkveebedrijven	7	14	13	8	42	73
Overige graasdieren	5	7	-	-	12	40
Overige bedrijven	2	3	-	3	8	133
Totaal	14	24	13	11	62	74
Verdeling melkveebedrijven	17	33	31	19	100%	
Twentse melkveebedrijven	12	29	31	27	100%	

Voor de belangrijkste categorie van de melkveebedrijven is een vergelijking gemaakt met de overeenkomstige categorie in Twente. Gemiddeld zijn de bedrijven in Enschede-Noord bijna 10% kleiner dan in Twente, dit is voornamelijk een gevolg van een groter aantal kleinere melkveebedrijven in het onderzoeksgebied. Het aantal melkveebedrijven met meer dan 100 nge is bovendien ook kleiner dan in Twente.

3.4 Bedrijfseenheden

Van de 120 geregistreerde bedrijven heeft ruim 40% melkvee. Een zelfde deel heeft vleesvee. Het aandeel van de bedrijven dat schapen houdt bedraagt circa 10%. Op slechts weinig bedrijven komen varkens voor.

In de periode 1992-1997 is het aantal bedrijven waarop diverse diersoorten worden gehouden belangrijk verminderd. Vooral het aantal met vleesrundvee, met fok- dan wel mestvarkens nam aanzienlijk af. Omdat vooral het aantal kleine eenheden werd beëindigd, nam het gemiddeld aantal dieren per bedrijf wel toe. Bij het vleesrundvee nam ook het aantal grotere eenheden af.

In de veehouderij komt nog een groot aantal kleine eenheden voor. Bij de bedrijven die minder dan 20 koeien houden gaat het deels om zeer kleine bedrijven. Ook het vleesvee en de schapen worden overwegend gehouden in kleine koppels. Hierbij spelen zoals eerder aangegeven de nevenbedrijven een belangrijke rol. Het aantal bedrijven met grotere eenheden is in het onderzoeksgebied erg beperkt.

Tabel 3.3 *Het aantal bedrijven vanaf 3 nge met diverse diersoorten en met tuinbouwproductie (ha)*

	1992		1997	
	aantal bedr.	gem. aantal per bedrijf	aantal bedr.	gem. aantal per bedrijf
Melk- en kalfkoeien	60	30	51	35
Vleesvee	66	22	50	21
Schape	21	36	16	32
Fokvarkens	10	60	31	98
Mestvarkens	17	121	62	16
Leghennen	5	200	0	-
Slachtkuikens	3	20.000	3	11.000
Opengrondstuinbouw	7	2 ha	7	3 ha
Glastuinbouw	3	0,49 ha	3	0,24 ha

Tabel 3.4 *Het aantal bedrijfseenheden naar omvang in 1997*

Diersoorten	Omvangklassen a)				aantal bedrijven waarvan >20 nge
	1	2	3	totaal	
Melk- en kalfkoeien	13	17	21	51	45
Vleesvee	21	24	5	50	26
Schape	12	4	-	16	9
Fokvarkens	-	1	2	3	3
Mestvarkens	2	2	2	6	5

a) 1: tot 20 melk- en kalfkoeien, tot 10 vleesrunderen, tot 50 schape, tot 50 fokvarkens, tot 100 mestvarkens; 2: 20-40 melk- en kalfkoeien, 10-50 mestrunderen, 50-100 schape, 50-100 fokvarkens en 100-250 mestvarkens; 3: 40 of meer melkkoeien, meer dan 50 mestrunderen, meer dan 100 schape, meer dan 100 fokvarkens en meer dan 250 mestvarkens.

Bij de ontwikkeling van de melkveehouderij speelt de aanwezigheid van een ligboxenstal een belangrijke rol. Zowel in 1993 als in 1997 waren er 30 bedrijven met een ligboxenstal voor de melkveehouderij. In de tussenliggende periode is het aandeel van de melkveehouderij op de bedrijven met dit staltype toegenomen tot 76%. Het aandeel van het totaal aantal gve nam toe van 52 tot 57%. Daarentegen nam het aandeel van deze bedrijven in de totale oppervlakte grasland en voedergewassen toe van 43 tot 47%. De veedichtheid is daarom op de bedrijven met een ligboxenstal belangrijk groter dan die in het gehele gebied.

3.5 Veebezetting en mestoverschot

De veebezetting op de afzonderlijke bedrijven is via normen omgerekend tot grootvee-eenheden (gve). Hierbij is uitgegaan van de voerbehoefte en een melkkoe geldt daarbij als één gve. Op de oppervlakte van 1.756 ha grasland en voedergewassen werden in 1997 totaal bijna 3.700 grootvee-eenheden gehouden. De helft van dit aantal is afkomstig van de melk- en kalfkoeien. Gemiddeld heeft men op de gehele oppervlakte 2.1 gve per hectare. Tussen de bedrijven is echter een groot verschil in veebezetting. Naast het groot aantal bedrijven met minder dan 2 gve per hectare, is er 30% dat meer dan 3 gve per hectare heeft. Bij de bedrijven met een hoge veebezetting zijn relatief veel melkveebedrijven, terwijl bij die met een lage bezetting vooral bedrijven met voornamelijk graasdieren voorkomen.

Door het verminderen van de vleesveehouderij is in de periode 1992-1997 het totale aantal grootvee-eenheden met 4% verminderd. Het aantal bedrijven waarop weidevee werd gehouden was bovendien met 15% verminderd. Op een toenemend aantal bedrijven is wel cultuurgrond in gebruik, maar wordt geen weidevee meer gehouden. De grond wordt onder meer gebruikt voor voedergewassen. In enkele gevallen worden er paarden gehouden. Op basis van de normen voor 1997 blijkt dat 103 bedrijven met veehouderij een totale fosfaatproductie hebben van 165 ton P_2O_5 . Bij de aanwendingsmogelijkheden voor het betreffende jaar (135 kg op grasland en 110 kg op bouwland) was op 28 bedrijven een overschot aan mest. Hieronder waren zowel grotere melkveebedrijven, als bedrijven met minder dan 20 nge. Het totale overschot op genoemde bedrijven bedroeg ongeveer 15% van de totale fosfaatproductie.

Op basis van de totale opnamecapaciteit voor fosfaat van de bedrijven in het onderzoeksgebied blijkt evenwel dat de opnamemogelijkheden slechts voor 70% werden benut. Tegenover het teveel van de bedrijven met een overschot stonden de uitbreidingsmogelijkheden van de aanwending op 76% van de bedrijven. Ondanks de beperking van de aanwendingsmogelijkheden sinds 1992 trad er in het gebied als geheel nog geen mestoverschot op. Op basis van de veebezetting van de melkveebedrijven valt te verwachten dat ongeveer 60% een mestboekhouding zal dienen bij te houden. Op deze bedrijven zijn meer dan 2 gve per hectare aanwezig. Op de meeste melkveebedrijven met meer dan 2 gve zijn er slechts beperkte mogelijkheden om zonder de bestaansbasis aan te tasten door vermindering van de veestapel de mestproductie in evenwicht te brengen met de aanwendingsmogelijkheden. Er is slechts een gering aantal vleesstieren en andere soorten vleesvee. Deze diersoorten komen vooral voor op de gespecialiseerde graasdierbedrijven.

In vergelijking met de bedrijven in Twente hebben die in Enschede-Noord een veel gunstiger positie bij de afzet van fosfaat. Als gevolg van de omvang van de intensieve veehouderij treedt in Twente een mestoverschot op ter grootte van ongeveer de helft van de totale fosfaatproductie. Verder is het gemiddeld aantal gve per hectare grasland en voedergewassen (2.6) veel groter dan in het deelgebied. Het houden van vleesrundvee draagt eveneens in belangrijke mate bij tot het overschot in Twente.

Binnen het onderzoeksgebied is het bovendien mogelijk door overeenkomsten tussen veehouders met een intensieve bedrijfsvoering en de beheerders van cultuurgrond zonder vee tot een evenwicht bij de mineralenbenutting te komen. Met het opnemen van de mest kan ook zekerheid over afzet van de voederproductie gepaard gaan. Als gevolg van

het geringer geworden aantal bedrijven met veehouderij is er een relatief grote handelsproductie van ruwvoer waarvoor ter plaatse een gebruiker dient te worden gevonden.

Tabel 3.5 *Bedrijven >20 nge ingedeeld naar type, leeftijd en opvolging in 1996*

Bedrijfstype	Leeftijd bedrijfshoofd				totaal
	tot 40 jaar	40-50 jaar	50 jaar en ouder met opvolger	50 jaar en ouder zonder opvolger	
Melkveebedrijven	8	8	21	8	45
Overige graasdieren	2	1	3	5	11
Overige bedrijven	0	4	4	0	8
Totaal	10	13	28	13	63

3.6 Continuïteit en beschikbaarheid van grond

In de periode 1992-1997 nam in het onderzoeksgebied het aantal bedrijven met 8% af. Dit is zeer weinig in vergelijking met de landelijke ontwikkeling waarbij het aantal geregistreerden met 11% verminderde. De sterkere daling deed zich landelijk vooral voor bij de gecombineerde bedrijven. Deze categorie is in Enschede-Noord nauwelijks aanwezig. Opmerkelijk is het gelijk blijven van de categorie overige graasdierbedrijven in het onderzoeksgebied. Achter het in aantal gelijk blijven gaan echter de beëindiging van dergelijke bedrijven en de aanvulling door de overgang van melkveebedrijven schuil. Melkveebedrijven die de melkkoeien afstootten en slechts weidevee hielden, gingen over naar een ander bedrijfstype en zijn veelal kleiner in omvang geworden.

De vermindering van het aantal bedrijven in de periode 1992-1997 had voornamelijk betrekking op de bedrijven met minder dan 20 nge. Het aantal bedrijven van 20 nge en meer nam nauwelijks af. In het gehele gebied (Twente) traden overeenkomstige veranderingen op. De verdere ontwikkeling van het aantal bedrijven en ook van de productie in het gebied worden bepaald door de leeftijd van de bedrijfshoofden en door de aanwezigheid van bedrijfsopvolgers. Hierbij dient er rekening mee te worden gehouden dat een deel van de bedrijfsopvolgers als firmant in een maatschap op het ouderlijk bedrijf werkzaam is.

Het gaat hierbij in Enschede-Noord om een relatief groot aantal bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder. In 1996 was bijna tweederde van de bedrijfshoofden op bedrijven van 20 nge en meer 50 jaar of ouder. Er waren slechts weinig bedrijfshoofden die jonger waren dan 40 jaar. Op 43% van de bedrijven van oudere bedrijfshoofden is een opvolger aanwezig. Dit aantal is op de melkveebedrijven wat groter en is op de graasdierbedrijven wat kleiner. Op een vijfde van de bedrijven (>20 nge) van ouderen is geen opvolger en zal het bedrijf na verloop van tijd worden beëindigd of op een andere voet worden voortgezet. Zo is het mogelijk dat oudere bedrijfshoofden die een volledige dagtaak op hun bedrijf werken hun bedrijf overdragen aan een opvolger die het bedrijf naast zijn of haar niet-agrarische activiteiten als nevenbedrijf voortzet.

Voor het landbouwgebied Twente komen de leeftijdsopbouw en de opvolgingssituatie overeen met die in het onderzoeksgebied. Op de bedrijven waarvan de voortzetting als gevolg van het ontbreken van een bedrijfsopvolger niet verzekerd is, was in 1997 in totaal 444 ha cultuurgrond in gebruik. Het merendeel van deze oppervlakte is in gebruik bij graasdierbedrijven en bij de bedrijven met minder dan 20 nge. Het gaat daarbij om ruim de helft van de oppervlakte die bij genoemde categorieën in gebruik is. Van de oppervlakte op de melkveebedrijven komt circa 15% voor op de bedrijven waarvan de continuïteit niet is verzekerd. Door het vrijkomen van grond ontstaan er mogelijkheden tot vergroting van de bedrijfsoppervlakte. Indien de gehele vrijkomende oppervlakte beschikbaar komt voor de melkveebedrijven met een behoefte aan voortzetting dan zou daardoor de gemiddelde oppervlakte toe kunnen nemen met 12 ha.

Uit de veranderingen in de periode 1993-1996 blijkt evenwel dat ondanks het toentertijd reeds grote aantal bedrijven waarop geen continuïteit was en het aanzienlijke deel van de oppervlakte dat bij deze bedrijven hoorde, toch slechts een geringe vergroting van de gemiddelde oppervlakte in het gebied tot stand kwam. Eveneens bleek dat de toenmalige oppervlakte waarop geen opvolger was voornamelijk van de melkveebedrijven afkomstig was. Blijkbaar is nadien bij de beëindiging van de melkveehouderij een deel van de bedrijven voortgezet als graasdierbedrijf. Er dient dus rekening mee te worden gehouden dat rustende bedrijfshoofden hun grond lange tijd aanhouden. Bovendien kan het grondgebruik worden voortgezet door opvolgers die geen hoofdberoep in de landbouw hebben.

Het aandeel van de oppervlakte op bedrijven zonder opvolger in het onderzoeksgebied komt overeen met dat van de overeenkomstige bedrijven in Twente. Het aandeel dat afkomstig is van de melkveebedrijven en van de overige graasdierbedrijven die minder dan 20 nge hebben is groter dan in Twente.

Tabel 3.6 De oppervlakte cultuurgrond op bedrijven ingedeeld naar continuïteit

Vanaf 20 nge bedrijfstype	Totale oppervlakte	Waarvan op bedrijven	
		met continuïteit	geen of onzekere
Melkveebedrijven	1.120	948	172
Overige graasdierbedrijven	176	73	103
Overige bedrijven	189	189	
Totaal tot 20 nge	302	133	169
Alle bedrijven	1.787	1.343	444

3.7 Arbeidsbezetting

Door de verschillen in bedrijfsomvang en in arbeidsbezetting is er een aanzienlijk verschil in productie per arbeidskracht. Gemiddeld hadden in 1997 de bedrijven van 20 nge een productieomvang van 37 nge per aje. Op de graasdierbedrijven is dit gemiddeld maar 24 nge en op de overige bedrijven vanaf 20 nge is deze verhouding echter veel beter dan gemiddeld. Van de melkveebedrijven heeft ruim 40% een productieomvang per aje die beneden het gemiddelde ligt. Ongeveer een zelfde deel heeft 35-55 nge per aje, terwijl op 10% van de melkveebedrijven meer dan 55 nge per aje beschikbaar is. Voor de bedrijven met minder dan 20 nge liggen de verhoudingen veel ongunstiger.

Tabel 3.7 De bedrijven >20 nge naar type en arbeidsbezetting in 1997

Bedrijfstype	Totaal aantal			Gemiddeld nge/aje
	bedrijven	nge	arbeidsjaareenheden	
Melkveebedrijven	42	3.062	83	37
Overige graasdierbedrijven	12	480	20	24
Overige bedrijven	8	1.065	22	48
Totaal	62	4.607	125	37

In vergelijking met 1992 was het gemiddelde aantal nge per aje weliswaar iets verbeterd, maar de verandering was voornamelijk een gevolg van een groter aantal nge. Het aantal arbeidseenheden bleef vrijwel gelijk. Dit aantal is nauw verbonden met de arbeidsbezetting die bijna uitsluitend uit gezinsarbeidskrachten bestaat. Een verbetering van de arbeidsproductiviteit is in de gegeven verhoudingen vrijwel geheel afhankelijk van de vermindering van het aantal bedrijven. In vergelijking met de melkveebedrijven in Twente hebben die in Enschede-Noord een ongunstiger verhouding. Daarbij valt vooral het veel geringere aantal met een redelijke productie per arbeidskracht (meer dan 55 nge per aje) op.

3.8 Verkaveling

Voor de melkveebedrijven is de verkaveling van grote invloed op de mogelijkheden om kostenbesparingen door te voeren. Het aantal kavels per bedrijf en de oppervlakte grasland die bij de gebouwen ligt, spelen hierbij een grote rol.

In het onderzoeksgebied zijn gemiddeld 6,4 kavels op de bedrijven vanaf 20 nge. Dit aantal is op de melkveebedrijven vanaf die omvang 5,8. Op bijna een derde van de melkveebedrijven ligt het aantal kavels nog boven het gebiedsgemiddelde. Daarentegen heeft men op een vijfde van de melkveebedrijven één of twee kavels in gebruik.

De oppervlakte van de grond bij de gebouwen (aangeduid als de huiskavel) is op driekwart van de melkveebedrijven kleiner dan 60% van de totale bedrijfsoppervlakte. Van

de helft van de melkveebedrijven is de huiskavel zelfs nog geen 40% van de totale oppervlakte. Het probleem van de ongunstige verkaveling doet zich vooral voor op bedrijven (29) die een ligboxenstal hebben en waarop de beste toekomstmogelijkheden zijn. Op deze bedrijven waarop inmiddels driekwart van de melkveestapel voorkomt, wil men ook in het zomerhalfjaar de koeien bij de gebouwen kunnen weiden. Het aandeel van de huiskavel is er gemiddeld maar 37% van de totale bedrijfsoppervlakte. Dit is een belangrijke tekortkoming voor de melkveesector in het gebied.

Voor de bedrijven met kleine eenheden melkvee die veelal in grupstallen worden gehouden zijn de verkavelingseisen echter minder hoog dan voor bedrijven met een ligboxenstal. Het aantal koeien op dergelijke bedrijven neemt geleidelijk af. Bovendien blijkt het voor bedrijven met een grupstal vrijwel onmogelijk geworden om alsnog een ligboxenstal te bouwen. Dit als gevolg van de zeer beperkte mogelijkheden om de melkveestapel te vergroten. Het probleem van de verkaveling neemt door mogelijke verschuivingen in het grondgebruik vermoedelijk nog verder toe. Ondanks het aanzienlijke aandeel in de totale productie hebben de melkveebedrijven met ligboxenstal maar 47% van de cultuurgrond in gebruik. De grote oppervlakte grond van de gebruikers die minder belang hebben bij een goede verkaveling kan een belangrijk obstakel vormen om tot de gewenste kavelconcentratie te komen.

In vergelijking met de melkveebedrijven in Twente vallen die in Enschede-Noord op door een aanzienlijk kleiner deel van de oppervlakte grond dat bij huis ligt. Het aantal melkveebedrijven dat een extreem groot aantal kavels heeft is daarbij in Twente ook aanzienlijk kleiner.

Tabel 3.8 *De oppervlakte (ha) van de bedrijven >20 nge met melk- en kalfkoeien naar staltype en naar het aandeel van de cultuurgrond bij de gebouwen in 1997*

Aandeel van bedrijfsoppervlakte	Melkveebedrijven		Overige bedrijven	Totaal
	met ligbox	met andere stal		
< 40% bij gebouwen	447	122	-	569
40-60% bij gebouwen	203	47	66	316
60-80% bij gebouwen	124	18	9	150
> 80% bij gebouwen	57	41	21	119
Totaal	831	228	95	1.154
Waarvan bij gebouwen (%)	37	39	62	40

3.9 Vergelijking met Twentse bedrijven

Bij de vergelijking van de bedrijven in het onderzoeksgebied (Enschede-Noord) met die in Twente valt het op dat de melkveehouderij in het onderzoeksgebied veel belangrijker is.

Verder ontbreken er de bedrijven die zijn gespecialiseerd op de intensieve veehouderij. Ondanks hun overheersende positie bij de inkomensverwerving hebben de melkveebedrijven in Enschede-Noord maar 56% van de totale oppervlakte cultuurgrond van het

gebied in gebruik, tegen 60% in Twente. De inkomensbasis is dus geringer en eenzijdiger. Van de totale melkveestapel in het onderzoeksgebied komt echter een iets groter deel (92%) voor op de gespecialiseerde melkveebedrijven. Op basis van enkele kengetallen (tabel 3.9) blijken de melkveebedrijven in Enschede-Noord ongeveer 10% kleiner te zijn dan in Twente. De verkaveling wijkt eveneens in ongunstige zin af van het Twentse beeld. Men houdt er de veestapel op een grotere oppervlakte, waardoor het aantal gve per hectare eveneens 10% kleiner is. Het aantal melkveebedrijven met een mestoverschot was bij de verhoudingen in 1997 in het onderzoeksgebied slechts een kwart tegen de helft van de Twentse melkveebedrijven.

Tabel 3.9 *Vergelijking van de melkveebedrijven >20 nge met die in Twente in 1997*

	Enschede-Noord	Twente
Gemiddelde oppervlakte in ha	26	24
Gemiddelde productieomvang(nge)	73	81
Gemiddelde aantal melkkoeien	42	44
Gemiddelde aantal gve/ha	2,5	2,8
Percentage met ligboxenstal	73	75
Gemiddelde arbeidsbezetting (regelm. man)	1,6	1,7
Gemiddeld aantal kavels	5,8	5,3
Percentage grond bij huis	37	47

Bij de vergelijking met Twente dient voorts de beschikbaarheid van melkquotum in beschouwing te worden genomen. Hoewel er geen quotagegevens van de individuele bedrijven in het gebied beschikbaar zijn, kan op basis van de melkveestapel worden aangenomen dat men gemiddeld een iets kleiner quotum heeft dan de Twentse melkveebedrijven. De omvang hiervan (232 ton) is in Twente bijna een vijfde kleiner dan het bedrijfsgemiddelde in Nederland. Blijkbaar houdt men in Twente het quotum beter vast dan elders. In de periode 1989-1997 nam het Nederlandse quotum af met 1%. Het Twentse melkquotum was daarentegen iets toegenomen. Het aantal quotumhouders is in dezelfde periode eveneens minder sterk gedaald dan dat in Overijssel en in Nederland. Men houdt dus ondanks het aanvankelijk kleine quotum per bedrijf het recht in het gebied vast. Dit is ook noodzakelijk omdat er weinig andere agrarische inkomensbronnen zijn.

4. Vooruitzichten

4.1 Inleiding

Bij het beoordelen van de ontwikkelingsmogelijkheden van de bedrijven in het gebied wordt uitgegaan van de belangrijkste sectoren. Naast de melkveehouderij zijn dit de rundveemesterij en de boomteelt. De intensieve veehouderij is in het gebied niet tot ontwikkeling gekomen. De kans dat er alsnog een uitbreiding komt van de varkens- of pluimveehouderij is door de wettelijke bepalingen verder verkleind. Al zou men het willen, het kan niet meer.

Bij de beoordeling van de toekomstmogelijkheden zal worden gelet op de duurzaamheid van de exploitatiewijze. De vraag daarbij is in hoeverre er voldoende bestaansmogelijkheden mogen worden verwacht voor de aanwezige arbeidsbezetting op de bedrijven. Uitgegaan wordt daarom van de huidige inkomensverhoudingen in het gebied.

4.2 Inkomenssituatie

Op basis van de productieomvang in nge kan het volgende beeld worden gegeven van het inkomen van de land- en tuinbouwbedrijven in het gebied. Daarbij wordt uitgegaan van het inkomen dat in de verschillende sectoren in periode 1994-1997 per nge werd verdiend. Voor de melkvee- en voor de graasdierbedrijven is uitgegaan van een gemiddelde waarde voor de kleinere en grotere bedrijven met een boekhouding.

Tabel 4.1 *Het arbeidsinkomen op de agrarische bedrijven in het onderzoeksgebied*

Sectoren	Aantal nge	Inkomen/nge	Totaal
Graasdierenhouderij	3.550	700	2.480.000
Hokdieren	286	1.200	340.000
Tuinbouw	635	1.500	950.000
Totaal	5.157		3.770.000

Gemiddeld werd er in het gebied 3,7 miljoen gulden aan arbeidsinkomen verdiend. Dit bedrag was beschikbaar voor 172 aje. Per arbeidsjaareenheid werd dus in de afgelopen jaren 21.500 gulden verdiend. Per hectare cultuurgrond bedroeg het arbeidsinkomen 1.946 gulden. Dit gemiddelde komt overeen met ruim 30.000 gulden per bedrijf. Daarbij is het ook van belang rekening te houden met de verschillen in bedrijfssituatie. Op bedrijven vanaf 20 nge zijn de inkomensverhoudingen aanzienlijk beter dan op de kleinere. De klei-

nere productieomvang zal er veelal worden gecompenseerd door andere inkomstenbronnen. Op de melkveebedrijven zijn de inkomensverhoudingen veelal beter dan die met voornamelijk graasdieren. Zo is op 24 van de 42 melkveebedrijven het arbeidsinkomen per arbeidsjaareenheid hoger dan 25.000 gulden.

Het gemiddeld arbeidsinkomen lag maar iets boven de helft van het paritaire inkomen dat in dezelfde periode in Nederland werd verdiend. Hierbij is uitgegaan van een gemiddeld weekinkomen van 756 gulden voor 52 weken.

Daarnaast wordt inkomen verkregen uit onderhoudswerkzaamheden in het kader van beheersovereenkomsten. In het gebied Enschede-Noord was voor 244 ha een beheersovereenkomst gesloten, 60 bedrijven hadden zich verplicht hierop hun bedrijfsbeleid aan te passen. De overeengekomen beperkingen in het graslandbeheer gaan gepaard met een compensatie van circa 1.300 gulden per hectare. Voor het gebied als geheel leveren de beheersovereenkomsten een vergoeding van circa 400.000 gulden.

Daarenboven werd ook een vergoeding ontvangen voor het randenbeheer van de weilanden (62.000 meter) en van de akkerbouwgronden 62.000 meter. In totaal werd hiervoor dus voor ruim 12 ha een vergoeding van enkele tienduizenden gulden per jaar ontvangen.

4.3 Verwachtingen

Melkveehouderij

De melkveehouderij ondervindt in de komende jaren de invloed van de aanscherping van het milieubeleid. Voorts staan veranderingen in het Europees beleid op stapel waarbij een verlaging van de melkprijs zal worden gecompenseerd met een inkomenstoelag.

Voor de melkveehouderij zullen de veranderingen in de marktverhoudingen en de wijzigingen in het Europees zuivelbeleid van grote invloed worden op de rentabiliteit. In de afgelopen jaren is het inkomen in de melkveehouderij reeds gevoelig gedaald. Ook de prijzen van vee en vlees kwamen op een lager niveau. De verwachting is dat bij een toenemende concurrentie op de zuivelmarkt de producentenprijzen zullen worden verlaagd, terwijl de compensatie die hiervoor als inkomenssteun wordt geboden ontoereikend zal zijn om het inkomen op peil te houden. Het gevolg hiervan is dat men genoodzaakt is om de productiekosten verder te verlagen. Dit is mogelijk door de eenheden per bedrijf te vergroten, zodat voor de beschikbare arbeid een betere beloningsbasis wordt verkregen. Uitgaande van de benutting van de arbeid in de melkveehouderij, zijn er in het gebied slechts bestaansmogelijkheden voor aanzienlijk minder bedrijven en voor een kleinere arbeidsbezetting dan de thans aanwezige. Voor een duurzame melkveehouderij zal het aantal werkzame personen tot circa de helft terug gebracht moeten worden. Dit is mogelijk als het deel van de bedrijven waarop arbeidbesparende werkmethoden kunnen worden benut, verder zal toenemen. Zo blijkt dat op melkveebedrijven met een omvang van meer dan 140 nge de productiekosten circa 5% lager liggen dan op die met minder dan 95 nge. Dit is voornamelijk een gevolg van de lagere arbeidskosten die in de moderne veehouderij kunnen worden gerealiseerd. Een andere mogelijkheid is dat arbeid van de bedrijven in andere sectoren zal kunnen worden benut. Door de beperking van de intensieve veehouderij zijn

de mogelijkheden in die richting inmiddels afgesneden. Daarnaast zijn er door de bijzondere hoedanigheid van het gebied mogelijkheden om de inkomensbasis te verbreden.

De melkveehouders in Enschede-Noord ondervinden bij het aanpassingsproces en de verdere ontwikkeling ook de invloed van de veehouders in andere gebieden. De beschikbaarheid en de overdracht van melkquota spelen daarbij een belangrijke rol. In geheel Overijssel, maar ook in Twente heeft men aanmerkelijk kleinere melkquota dan in het gehele land. Weliswaar is in Twente het aantal quotumhouders in de periode 1989-1998 minder gedaald dan in Nederland en groeide zelfs het aandeel in het nationale quotum, maar het blijft de vraag of dit eveneens gold voor het gebied Enschede-Noord en of dergelijke ontwikkelingen zich ook in de komende jaren voort zullen zetten. Daarbij dient in beschouwing te worden genomen dat met name de kleinere bedrijven een onvoldoende inkomen verwerven om de melkveehouderij duurzaam te blijven uitoefenen.

In het gebied Enschede-Noord zou in de afgelopen jaren reeds enige uitstroom van melkquota hebben plaatsgevonden doordat melkveebedrijven naar elders verhuisden.

Tabel 4.2 Ontwikkeling van het melkquotum per bedrijf

Jaar	Twente			Overijssel			Nederland		
	aantal houders	melk ton	gem. per bedrijf	aantal houders	melk ton	gem. per bedrijf	aantal houders	melk ton	gem. per bedrijf
89/90	3.443	660.000	191	8.812	1.739.753	197	47.097	11.188.575	237
90/91	3.405	664.864	195	8.708	1.746.939	200	46.506	11.194.135	240
91/92	3.400	656.678	193	8.642	1.718.811	199	46.120	10.970.523	237
92/93	3.361	671.482	200	8.488	1.749.948	206	45.083	11.092.024	246
93/94	3.294	671.178	203	8.287	1.747.023	210	43.928	10.996.579	250
94/95	3.194	676.413	211	7.979	1.759.788	220	42.205	11.052.891	261
95/96	3.111	678.965	218	7.726	1.761.439	227	41.008	11.057.242	269
96/97	3.033	680.691	224	7.491	1.761.679	235	39.865	11.063.164	277
97/98	2.930	680.166	232	7.226	1.762.959	243	38.558	11.065.622	286

In vergelijking met de landelijke ontwikkeling is het aantal quotumhouders in Twente weinig verminderd. Van de houders in 1989/90 was in 97/98 nog 85% over. Dit is opmerkelijk omdat het melkquotum van veel bedrijven in Twente relatief klein is. In Overijssel en in het gehele land was de vermindering 18%. Door de vermindering van het aantal houders van melkquotum is het deel van het melkquotum op de kleine bedrijven tot 300 ton verminderd van 63 tot 44%. In geheel Overijssel was een vermindering van het aandeel van 58 tot 40% van het ongeveer gelijk gebleven quotum. Als gevolg van de grote belangstelling voor de melkveehouderij verdwijnt er weinig melkquotum uit Twente en ook bij het leasen blijft het melkquotum bij de bedrijven in het gebied. In acht jaar tijd is het totale quotum zelfs nog iets toegenomen. Dit geldt trouwens ook voor geheel Overijssel.

De binding aan de grond brengt mee dat de boeren niet geneigd zijn om hun bedrijf en veestapel te verkopen. Veelal zal men proberen een toereikende bestaansbasis op te

bouwen met aanvullend inkomen uit een nevenberoep, met recreatie of andere verwevingsactiviteiten. Per saldo dient voor de komende jaren te worden uitgegaan van een verdere vermindering van het aantal bedrijven met melkvee. De melkveehouderij zal grotendeels worden geconcentreerd op bedrijven die over gunstige productieomstandigheden beschikken. De omvang van de huidige melkveestapel, van het melkquotum en de beschikbaarheid van een moderne stal zullen daarbij bepalend worden. Uitgaande van het huidige aantal ligboxenbedrijven (30) zou de melkveestapel bij gelijkblijvende melkgift per koe kunnen worden vergroot tot gemiddeld circa 58 dieren. Vanwege het evenwicht in het mineralenbeheer en voor de ruwvoervoorziening zal men op deze bedrijven de beschikking dienen te verkrijgen over een aanmerkelijk grotere oppervlakte dan de huidige. Naast de verwerving van vrijkomende gronden zal hiertoe ook een beroep worden gedaan op grond van naburige bedrijven die geen melkvee houden, maar hun grond benutten voor de ruwvoerproductie en voor het weiden van jongvee. Op deze gronden kan soms ook een beheersfunctie tot een vast inkomensbestanddeel leiden. Vanwege een reeds sterk op de melkveehouderij georiënteerde productie waarin de intensieve veehouderij ontbreekt zal het inkomenspotentieel van het gebied geen ingrijpende verandering ondergaan. De reeds opgetreden vermindering van de vleesproductie zal zich vermoedelijk voortzetten.

Rundvleesproductie

De rundveemesterij in het gebied is in de afgelopen jaren sterk teruggelopen. Deze ontwikkeling deed zich ook voor in geheel het land; het aantal dieren verminderde daarbij van 646.000 in 1991 tot 451.000 in 1996. Dit is twee derde van het eerdere aantal. De rentabiliteit van deze veehouderijsector bleef in de afgelopen jaren op een te laag peil; slechts 80% van de kosten werden vergoed. Er waren dus geen mogelijkheden voor een beloning van de ingezette productiemiddelen. Dit geldt dus ook voor de verwachte vergroting van de schaarste van de grond. Voor de nabije toekomst mag niet worden verwacht dat op de gebruikelijke wijze gronden beschikbaar zullen blijven voor de rundvleesproductie. Alleen als er gronden voor de beweiding kunnen worden gebruikt die vanwege natuurbehoud een functie hebben voor de voederproductie kan deze vorm van mesterij in stand blijven.

Boomteelt

De boomteeltsector is in de afgelopen jaren sterk toegenomen. Het gaat hierbij om de teelt van onder andere heesters, coniferen en bos- en haagplantsoen. Ondanks de uitbreiding in het gebied is deze teelt niet aan het gebied gebonden. Men teelt daar waar men de gronden vindt die voor de productiewijze geschikt zijn. Ten aanzien van deze productie geldt of deze past in de natuurlijke verhoudingen van het gebied.

Natuur en Landschap

In het gebied hebben natuur en landschap een duidelijke verbondenheid met de landbouw. Boeren zijn aan de landschappelijke vormen gehecht. Zij bezitten veelal ook een perceel bos en hebben vanwege hun liefhebberij voor de jacht veelal ook een belang bij de ontwikkeling van flora en fauna. De begroeiingsvormen worden getolereerd waarbij vanwege de

algemeen geringere intensiteit ook minder het gevoel van een grote inkomensderving aanwezig is. Het belang van natuur en landschap binnen het landbouwsysteem is uiteraard nog toegenomen sinds er in het kader van het beheer van natuur en landschap van overheidswege vergoedingen worden betaald. De waardering voor natuur en landschap komt ook tot uiting bij de lokale overheid. De gemeente Enschede draagt jaarlijks in aanzienlijke bij voor het onderhoud van het landschap.

Het aanvaarden van de natuurwaarden blijkt ook uit de begrenzing van EHS die door het plaatselijk bedrijfsleven op verzoek van Gedeputeerde Staten is uitgewerkt. De gemeenten en GS hebben dit plan overgenomen. De invoering is zonder problemen verlopen. Bij de verdere ontwikkeling van de inkomenssituatie dient rekening te worden gehouden met de veranderingen die in de komende jaren in de sectoren zullen gaan spelen. Naast de markt voor onder meer de zuivelproducten spelen ook de kosten en mogelijkheden van het overheidsbeleid een belangrijke rol. Anderzijds zullen er veranderingen plaatsvinden op de bedrijven waardoor het aantal arbeidskrachten zal worden verminderd.

Hiervoor zijn mogelijkheden door verwevingsactiviteiten. Onderhoud van natuur- en landschapsfuncties, recreatiediensten en dergelijke bieden plaatselijk mogelijkheden voor een inkomensaanvulling. Daartegenover staat dat er investeringen voor bepaalde voorzieningen dienen te worden verricht of dat normale inkomensmogelijkheden in het agrarisch bedrijf worden gemist.

4.4 Sterkten en zwakten

Over het geheel genomen zijn de volgende sterkten en zwakten van invloed op de verdere ontwikkelingen in Enschede-Noord. Daarbij is een vergelijking met de betreffende sectoren in Twente in gedachten genomen en dient te worden bezien welke factoren de ontwikkeling van de productiesectoren beïnvloeden. Waardoor zal het in de omschreven sector in Enschede-Noord beter of slechter gaan dan in Twente? Het gaat hierbij ook om voorzieningen en om geldende regels.

Zo is kennis over een sector niet alleen afhankelijk van de ervaring van de thans zittende ondernemers, maar ook van de mogelijkheden om kennis te vermeerderen, om inzichten te toetsen en ervaringen uit te wisselen. Ten aanzien van de afzonderlijke elementen kan het volgende worden opgemerkt. Zwakten kunnen in bepaalde omstandigheden ook worden gewijzigd in een gunstige factor. Dit is vooral afhankelijk van de veranderbaarheid en van de tijd. Zo is de afwezigheid van de intensieve veehouderij een nadeel vanuit de inkomensvorming, maar biedt anderzijds ook voordelen doordat er geen mestproblematiek mee gepaard gaat.

Een grote oppervlakte grond waarop beperkingen rusten vanwege niet-agrarische functies levert naast de gebruiksbeperking ook een inkomenscomponent. In het algemeen wijken het productiepatroon en de productiesamenstelling in het gebied sterk af van het Nederlandse, maar ook van het Twentse beeld. Het ontbreken van welvaartsgeoriënteerde productierichtingen maakt het moeilijk om mee te groeien met de landelijke ontwikkeling. Daarbij komt dat de eenheden aan de kleine kant zijn en dat er fysiek een versnippering van de productiecapaciteit optreedt. Verder is de gebondenheid aan de grond een belemmering om tot grote rationele eenheden te komen.

De grote belangstelling voor de voortzetting van het ouderlijk bedrijf - ook als nevenbedrijf - vormt hiervoor de drijfveer. De relatief gunstige uitgangssituatie met grondgebonden bedrijven is enerzijds een voordeel, maar heeft ook zijn keerzijde. Onduidelijk is in hoeverre men meer gebruik zal maken van verwevingsmogelijkheden om de inkomensbasis te versterken. De directe nabijheid van het stedelijk gebied biedt mogelijkheden om via de recreatieve dienstverlening inkomen te verkrijgen. Bij de beëindiging van de melkveehouderij zou men uit de opbrengst van het melkquotum (verkoop of verhuur) met de inkomsten uit de dienstverlening aan de recreatie en de natuur tot een verbreding van de inkomensbasis kunnen komen.

<i>Algemeen</i>	Sterkten a)	Zwakten b)
- groot aandeel nevenbedrijf		-
- uitsluitend grondgebonden agr. productie	++	-
- ontbreken van welvaartsgeoriënteerde productie		-
- veel grond niet beroepsmatig in gebruik		-
- veel grond bestemd voor niet agr. functies		-
Melkveehouderij		
- bedrijfsgroottestructuur		-
- moderniteit bedrijfsinrichting		-
- geringe veedichtheid	+	
- verkaveling		--
- beperkte mogelijkheden tot herinrichting		-
Intensieve veehouderij		
- geringe omvang		-
- ontbreken van mestprobleem	+	
- geringe schaalgrootte		-
- kennis in gebied		-
Boomkwekerij		
- beschikbaarheid grond	+	
Verwevingsfuncties op landbouwbedrijven		
- verscheidenheid grondgebruik	+	
- aantrekkelijkheid landschap	+	
- beschikbaarheid agr. gebouwen	+	
- vraag naar diensten	+	

a) ++ = zeer sterk; + = sterk; b) - = zwak; -- = zeer zwak.

Figuur 4.1 Schematische vergelijking sterkten en zwakten van agrarische activiteiten in Enschede-Noord

Literatuur

Groot, N.S.P. de, C.P.C.M. van der Hamsvoort en H. Rutten, *Voorbij het verleden*. LEI-DLO, Den Haag, Onderzoekverslag 127, 1994.

Veen, G.J. van de, *Inrichtingswensen landbouw; Herinrichting Enschede-Noord*. Nota namens de landbouworganisaties aan de landinrichtingscommissie, 1995.

Helder, J.G.M., *De landbouw in Enschede-Zuid*. LEI-DLO, Den Haag, Mededeling 458, 1992.

Rijk, P.J., *De landbouw in het landinrichtingsgebied Losser-Zuid*. LEI-DLO, Den Haag, Mededeling 599, 1997.

Silvis, H. et al., *Landbouw-Economisch Bericht*. LEI-DLO, Den Haag, Periodieke Rapportage 1-98, 1998.

Bijlage 1 De Nederlandse grootte-eenheid

Tabel B1.1 Het aantal Nederlandse grootte-eenheden dat is gebruikt voor de omrekening per diersoort of per ha grondgebruik

	1990	1992
Melk- en kalfkoeien	1,24	1,333
Jongvee tot 1 jaar	0,22	0,23
Jongvee 1-2 jaar	0,31	0,34
Mestvee	0,21	0,23
Fokzeugen	0,26	0,28
Mestvarkens	0,040	0,044
Schape	0,10	0,076
Grasland	0,96	0,76
Snijmaïs	0,99	0,99
Bos- en haagplantsoen	9,21	9,75
Groenten onder glas (tomaten)	151,37	151,52